

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ВИКЛАДОК ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

У статті проаналізовані сучасні наукові погляди на соціально-економічну безпеку як складову економічної безпеки держави.

In the articles analysed modern scientific looks are to socio-economic safety as constituent of economic security of the state.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, держава, соціально-економічна безпека, загрози.

Key words: national safety, economic safety, state, socio-economic safety, threats.

ПОСТАНОВКА НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Україна переживає період трансформації з дуже неоднозначними соціально-економічними наслідками. Змінюється соціально-політична система, економічні основи, поведінка і психологія людей. Стало очевидним, що багато реформ були розпочаті без належного теоретичного і наукового обґрунтування, ясної концепції і програми дій. Ця обставина визначила колосальні втрати людського і виробничого потенціалу.

Результати реформ вкрай загострюють проблеми самого існування суспільства і держави, проблеми національної безпеки. Різні держави створюють різні системи безпеки, виходячи зі своїх можливостей [1].

Прийнято вважати, що серцевину національної безпеки складає фізичне виживання суспільства, збереження суверенітету і соціальної цілісності держави — забезпечення її дієздатності перед загрозою застосування збройної сили з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Однак безпека держави полягає не тільки в зведенні до мінімуму загрози військового нападу, захоплення території, знищення населення. У більш широкому змісті поняття безпеки включає забезпечення громадянам даного суспільства необхідних умов для нормального цивілізованого життя, вільного розвитку і самовираження. Відповідно, політичний, економічний військовий, соціальний, екологічний і інші внутрішні і зовнішні аспекти національної безпеки складають найважливіші компоненти. Національна безпека має ієрархічну, багатокомпонентну структуру, тобто є системним поняттям (особистість, суспільство, держава).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДЖЕРЕЛ ІЗ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою системи національної безпеки є економічна безпека. Сам термін "економічна безпека", як і термін "національна безпека", з'явився порівняно недавно. До Другої світової війни звичайно говорили про "обороздатність" країни. Однак у 1947

році в США був прийнятий закон "Про національну безпеку" і утворена відповідна Рада при Президенті. Раді доручалося обґрунтовувати рішення, що стосуються не тільки зовнішньої, оборонної, але й економічної політики.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу сучасних наукових поглядів на соціально-економічну безпеку як складову економічної безпеки держави. Відповідно до мети потрібно було розв'язати такі завдання: з'ясувати сучасні уявлення про економічну безпеку держави, проаналізувати особливості методологічних підходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ Й ОБґРУНТУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні виділяються чотири моделі або підходи до визначення економічної безпеки: американська (західна модель), українська модель економічної національної безпеки, російська модель і модель ООН.

Щодо американської економічної безпеки, то, на думку вчених США економічна безпека повинна відповідати принаймні двом умовам: по-перше, це збереження економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, які стосуються розвитку господарства; по-друге, це можливість зберегти вже наявний рівень життя населення з його подальшим підвищенням. Зокрема, на думку Г. Маховські, економічна безпека повинна забезпечувати досить високий ступінь незалежності від партнера по життєво важливих економічних параметрах, тобто таких, котрі у випадку їхнього порушення впливають на волю вибору в політичних рішеннях і неприйнятні з комерційної точки зору [2]. Г. Маул визначає економічну безпеку як відсутність гострої загрози мінімально прийнятному рівневі основних цінностей, що нація вважає першорядно необхідними. Ця загроза виникає тоді, коли зовнішні економічні параметри змінюються настільки, що виникають умови, здатні зруйнувати існуючу соціально по-

літичну систему. При цьому хтось або щось загрожує відторгненню від першорядних цінностей [2].

Таким чином, ключовим у понятті економічної безпеки, на думку американських фахівців, є забезпечення суверенітету держави в прийнятті рішень як у внутрішньополітичній сфері, так і з міжнародних питань. Таким чином економічна безпека, — це насамперед, захищеність інтересів країни. На наш погляд, такий підхід є досить логічним з огляду на те, що сама концепція економічної безпеки формувалася на заході в розпал суперництва двох супердержав, СРСР і США, і на перший план вийшла безпека і конкурентноздатність держави.

Щодо бачення проблем економічної безпеки російськими фахівцями, то вони визначаються в основному процесами політичної і соціально-економічної трансформації в Росії. Аналізуючи поняття "економічна безпека", В. Паньков вважає, що це "такий стан національної економіки, що характеризується її стійкістю, "імунітетом" до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, які порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу існуванню держави" [3]. Є й інші визначення економічної безпеки. Більшість з них визначають її як "здатність національної економіки забезпечувати добробут нації і стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх факторів" [4]. Таким чином, система економічної безпеки вважається ефективною, якщо негативний вплив іззовні нейтралізується компенсуючими резервами країни, дозволяючи зберегти політичну й економічну стабільність.

На думку Є. Ведуги, узагалі "введення поняття економічної безпеки держави означає визнання примату економіки в забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки держави і, отже, необхідності серйозної уваги до проблеми обґрунтування і реалізації цілей ефективної стратегії розвитку" [5].

У цілому ж, більшістю російських дослідників економічна безпека визначається як такий стан національної економіки, що характеризується стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів і забезпечується наявністю в країні відповідних ресурсів і механізмів. Тобто велика частина визначень економічної безпеки акцентує увагу на понятті стійкості.

Стійкість економіки, що характеризує міцність і надійність її елементів, зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні і зовнішні "навантаження", є важливою, але не єдиною характеристикою системи. Іншою найважливішою характеристикою є розвиток, тому що, якщо економіка не розвивається, у неї різко скорочуються можливості виживання. Стійкість і розвиток — найважливіші характеристики економіки як єдиної системи, кожна з яких характеризує стан економіки по-своєму [2].

Це визначення дає можливість характеризувати сутність економічної безпеки як стан економіки й інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів. Іншими словами, економічна безпека — це не

тільки захищеність національних інтересів, але і готовність та здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства [2].

Таким чином, підсумовуючи аналізові різних визначень економічної безпеки, даних російськими економістами, можна зробити наступні висновки: хоча російські економісти включають у поняття економічної безпеки соціальні аспекти, зокрема забезпечення цивілізованого рівня життя населення, акцент ставиться на інтересах держави, залишаючи в тіні інтереси особистості і суспільства. Визначення є або надмірно деталізованими, тобто фокусується інтерес на відносно короткотривалих проблемах, тоді як у проблемі безпеки необхідна орієнтація на проблему життєво важливих інтересів, або надмірно розмитими, коли в поняття економічної безпеки включається всі, аж до військово-політичної стабільності.

У 1986 році у своїй резолюції 42/165 Генеральна Асамблея ООН просила Генерального секретаря "провести консультацію з видатними діячами, які представляють усі регіони, з питання про принципи міжнародної економічної безпеки і надати висновки з цього питання". Проаналізувавши всі надані відповіді, у квітні 1987 року Секретаріат опублікував доповідь на тему "Концепція міжнародної економічної безпеки", головна увага в якому приділялася концептуальним аспектам міжнародної економічної безпеки.

У доповіді відзначається, що термін "безпека" звичайно визначається як відсутність небезпеки, страху або загрози. Досягнути це завжди було метою людства. Термін "безпека" звичайно використовується в галузі військових відносин і традиційно відноситься до держави, хоча в минулому цей вираз використовувався стосовно окремої людини або громади. Кожна держава прагне безпеки, яка визначається як відсутність загрози з боку інших держав.

З історичної точки зору, найбільш розповсюджений засіб, який використовує держава для забезпечення цього типу безпеки, — це військова допомога, створена для того, щоб протистояти реальним або передбачуваним задумам інших держав або груп держав.

Обмеженість цієї концепції безпеки у світі, у якому існує ядерна зброя, призвела до появи значно ширших уявлень про національну безпеку.

Деякі аспекти національної безпеки аналогічні проблемам в економічній безпеці. Безпека має суб'єктивний елемент: оцінка реальності загрози необхідності масштабу заходів у відповідь. Разом з тим, між військовою і економічною безпекою існує безліч розходжень.

У доповіді ООН відзначено, що історично найпоширенішим джерелом загрози економічній безпеці були стихійні лиха, особливо кліматичного характеру: неврожаї, посухи, землетруси, повені тощо. Для дуже багатьох країн, особливо для бідних країн, вони усе ще залишаються найбільш серйозним джерелом небезпеки.

До числа факторів, що підвищують нестабільність і непередбачуваність, часто відносять існуючий механізм функціонування системи міжнародної торгівлі. Загрози безпеці, властиві міжнародній торговельній системі, ще більш підсилюються усвідомленими діями національ-

ної влади. Особливою формою загрози безпеці в цій галузі є використання торговельних заходів, таких, як блокади і ембарго у політичних цілях.

У цілому ж автори доповіді дійшли висновку, що міжнародна економічна безпека являє собою складну концепцію і важко піддається точному визначенню. Вона пов'язана з іншими видами безпеки і повинна розглядатися в широкому контексті.

Пославшись на труднощі, пов'язані з чітким і точним визначенням концепції міжнародної економічної безпеки, деякі видатні діячі висловилися за вживання іншої термінології. На думку одного з них, замість терміну "міжнародна економічна безпека" варто використовувати формулювання "міжнародне економічне співробітництво", у той час як, на думку іншого видатного діяча, більш доречним терміном була б "міжнародна стабільність".

На початку 90-х років експерти ООН прийняли зовсім новий підхід до поняття "економічної безпеки", відзначивши, що занадто довгий час безпека трактувалася у вузькому розумінні як безпека території від зовнішнього вторгнення, як захист національних інтересів за допомогою зовнішньополітичної діяльності, як глобальна безпека від загрози ядерного знищення. Це поняття відносилось переважно до держав, а не до людей.

Зовсім новий підхід до поняття "економічної безпеки" був даний експертами ООН у 1994 році. "Звіт по людському розвитку", доповідь, яка щорічно готується Програмою Розвитку ООН, у 1994 році була цілком присвячена проблемі економічної безпеки. Визначення, дане економічній безпеці експертами ООН, вражає своєю простотою і глобальністю підходу, одночасно.

Експерти ООН вперше відзначили, що безпека людини — це поняття не з військової галузі, а галузі людського життя і гідності.

Таке тлумачення безпеки, яким би простим воно не було, цілком може зробити революційні зміни в суспільстві XXI століття.

При розгляді безпеки людини були виділені чотири найбільш істотні риси.

1. Безпека людини — поняття універсальне, котре відноситься до всіх людей у всіх країнах, будь то багаті або бідні. Є безліч загроз, що однакові для всіх: безробіття, бідність, злочинність, забруднення навколишнього середовища. Незважаючи на те, що ступінь їх може відрізнятися в різних місцях земної кулі, усі ці загрози реальні і постійно ростуть.

2. Складові безпеки людини взаємозалежні. Якщо десь у світі безпека людей є під загрозою, то не виключено, що задіяними виявляться всі країни. Наслідки тероризму, голоду, різних захворювань більше не є ізольованими подіями, які утримуються в межах національних кордонів. Їхні наслідки поширюються по всьому світу.

3. Набагато простіше домогтися безпеки людства шляхом раннього попередження, ніж шляхом пізнього втручання. Набагато простіше запобігти загрози в її початковій стадії, ніж на наступних етапах.

4. Безпека людства — цей людські проблеми. Як живуть люди, наскільки вільно їм дихається в суспільстві, наскільки доступний їм ринок і соціальні можли-

вості, чи живуть вони в умовах конфлікту або в умовах миру.

Ряд аналітиків намагалися дати чітке визначення безпеки людини. Однак, подібно до таких фундаментальних понять, як свобода людини, набагато легше визначити відсутність безпеки, ніж її наявність. Це поняття скоріше сприймається більшістю людей на інтуїтивному рівні.

Проте більш точне визначення може виявитися корисним. На думку економічних експертів Програми розвитку ООН, безпека людини має дві основні сторони. По-перше, вона означає свободу від таких постійних загроз, як голод, хвороби, репресії. По-друге, вона означає захист від раптового і хворобливого порушення повсякденного життя родини, на робочому місці або в суспільстві. Загрози подібного роду можуть існувати при будь-якому рівні національного доходу і при будь-якому рівні розвитку суспільства.

Зниження безпеки людства може бути повільним, спокійним процесом, або вона може набути вигляду різкої тривоги. Це може стати наслідком як помилкової політики, так і природних катаклізмів.

Безпека людини — це можливість робити свій вибір вільно і безпечно, будучи при цьому у відносній впевненості, що ті можливості, якими вони володіють сьогодні, не будуть ними втрачені завтра.

Концепція безпеки припускає, що люди повинні бути здатні подбати про себе, тобто всі люди повинні мати можливість задовольнити свої нагальні потреби і заробити на життя. Це зробить їх вільними і допоможе внести свій внесок у власний розвиток, розвиток власних країн і усього світу.

Отже, на думку експертів ООН, безпека людини не є оборонною концепцією, подібно військовій або територіальній безпеці. Навпаки, безпека людини є інтегральним поняттям. Вона визнає універсальність життєвих потреб, ґрунтується на прагненні людей до солідарності. Її не можна прищепити силою.

Перелік загроз безпеки людини досить великий, однак його було запропоновано розділити на сім основних категорій: економічна безпека, продовольча безпека, безпека для здоров'я, екологічна безпека, особиста безпека, суспільна безпека, політична безпека.

При цьому було відзначено, що економічна безпека вимагає забезпечення доходу, достатнього для задоволення нагальних потреб, звичайно за рахунок продуктивної і добре оплачуваної праці або, як крайня міра, за рахунок якоїсь фінансованої суспільної підтримки. У цьому сенсі тільки біля чверті населення світу може вважати себе в безпеці.

На наш погляд, модель економічної безпеки, запропонована економістами ООН, виглядає найбільш привабливою і логічною. У ній не тільки чітко прописане визначення безпеки, але і виділені її компоненти. Вона трохи вузько трактує економічну безпеку як безпеку доходу, однак у даній моделі важливим є пріоритет інтересів особистості над державними інтересами, що цілком збігається з авторською позицією. Тривалий час у запалі ідеологічної боротьби наддержав були забуті інтереси простих людей, для яких безпека полягає в непорушності повсякденного життя. Для більшості людей це означає відсутність загроз голоду, безробіття, хво-

роб, злочинності, соціальних конфліктів, політичних репресій і екологічних катастроф.

У принципі, існують два основних компоненти безпеки людини: свобода від страху і свобода від нестатку. Це було визнано з самого початку існування Організації Об'єднаних Націй. Однак згодом акцент змістився убік першого компонента на шкоду другому.

Сьогодні питання економічного суверенітету для багатьох держав став менш важливим внаслідок втрати ними частини суверенітету після вступу в Європейський Союз, де вони стали частиною більш глобального економічного співтовариства. Однак питання економічної безпеки населення, тобто проблеми, пов'язані з безробіттям, збереженням заробітку, можливістю підтримувати прийнятний рівень життя для себе і своєї родини, як і раніше, хвилюють людей в усьому світі і є пріоритетними напрямками державної політики. Вузьке трактування поняття економічної безпеки як економічної незалежності і суверенітету держави еволюціонує вбік більш глобальної концепції загальної безпеки людини, при якій економічний ріст розглядається не як кінцева мета, а лише як засіб досягнення благополуччя населення.

Таким чином, із урахуванням описаних моделей економічної безпеки можна сказати, що економічна безпека забезпечується за умови, що стан економіки дає можливість росту інвестицій у людський капітал, створює умови для розвитку громадянського суспільства, гарантує незалежність вибору державою стратегії розвитку з врахуванням національних цінностей і інтересів, з одного боку, і міжнародних норм, з іншого. Економічна безпека — це такий стан економіки країни, який за об'ємними економічними і структурними показниками достатній для забезпечення незалежного від зовнішнього тиску політичного і соціально-економічного розвитку держави, і який дає можливість росту інвестицій у людський капітал, створює умови для цивілізованого життя, вільного розвитку і самовираження населення, зокрема за рахунок підтримки рівня легальних доходів, забезпечує абсолютній більшості населення добробут, що відповідає стандартам цивілізованих країн.

Таким чином, поняття економічної безпеки відноситься не тільки до державних інтересів, але і до інтересів окремої особистості і суспільства в цілому.

У 1945 році держсекретар США, доповідаючи своєму урядові про результати конференції в Сан-Франциско, на якій була заснована Організація Об'єднаних Націй, сказав: "Боротьбу за мир варто вести на двох фронтах. Перший з них — фронт безпеки, де перемога означає свободу від страху. Другий — це фронт економічний і соціальний, де перемога означає свободу від бідності. Тільки перемога на двох фронтах може забезпечити усьому світові стійкий мир. Жодне положення, уписане в Декларації, не дозволить Раді Безпеки захистити світ від воєн, якщо люди не будуть у безпеці в себе вдома і на робочих місцях".

Тим самим, була підкреслена важливість соціальної складової економічної безпеки не тільки для окремих країн, але і для збереження миру в усьому світі.

Соціальна безпека — складне і багатоаспектне поняття. Доцільно більш докладно зупинитися на її соціальних аспектах, тому що соціальне страхування є од-

ним з факторів забезпечення саме соціальної складової економічної безпеки.

Перш, ніж перейти безпосередньо до соціального компоненту економічної безпеки, варто розглянути її структуру в цілому, а також критерії і граничні значення економічної безпеки, насамперед, з позиції протидії загрозам.

Загалом, загрози стосовно суб'єкта поділяються на зовнішні і внутрішні [1]. Зовнішні загрози обумовлені протиборством політичних і економічних інтересів торговельних партнерів, взаємодіючих на світовій арені, а також загостренням глобальних екологічних проблем. Внутрішні загрози обумовлені станом власної економіки, характером політичних процесів, рівнем соціальної напруженості, наявністю або відсутністю природних ресурсів тощо. При цьому зовнішні фактори можуть підсилювати або послаблювати дію внутрішніх, і навпаки. Також розрізняють реальні, вже здійснені зміни, і потенційні загрози. Існують цілеспрямовано створювані і стихійно виникаючі загрози. Важливо також розпізнавати загрози, які породжують небажані зміни через короткі проміжки часу, і перспективні, прояв яких може наступити через тривалий термін після виникнення цієї загрози. За змістом загрози класифікуються на політичні, економічні, соціальні і екологічні, у тому числі і такі, що містять одночасно кілька з названих властивостей.

У зв'язку зі змінами, що відбуваються в країні, змінилася і сама структура загроз, які впливають на розвиток економіки країни. Можна сказати, що в структурі загроз акцент перемістився з суто зовнішніх на внутрішні, тобто закладені в самому механізмі функціонування української економіки в останні роки.

В економічній галузі головна небезпека пов'язана з тим, що в цілому позитивний і необхідний процес відкриття української економіки для інших країн може супроводжуватися ослабленням економічної замкнутості України, деградацією її потенціалу. До загроз в економічній сфері також відносяться обмеження присутності України на ряді закордонних ринків і її витіснення з них, неконтрольований вивіз капіталу і окремих стратегічно важливих видів сировинних товарів, неврегульованість торгово-економічних відносин України з країнами СНД, затяжна і глибока економічна криза, пережита країною, організована злочинність і корупція.

Ключовими економічними загрозами є посилення структурної деформації економіки, зниження інвестиційної та інноваційної активності і руйнування науково-технічного потенціалу, посилення імпортової залежності, витік з країни валютних ресурсів, поглиблення майнового розшарування суспільства, ріст зовнішнього боргу, надмірна відкритість економіки, криміналізація економічних відносин.

Державна стратегія економічної безпеки, ключовий документ із проблем економічної безпеки формулює найбільш ймовірні загрози наступним чином [1].

1. Збільшення майнової диференціації населення і підвищення рівня бідності, що веде до порушення соціального миру і суспільної злагоди. Досягнутий відносний баланс соціальних інтересів може бути порушений в результаті дії таких факторів: розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважну масу бідних, не

впевнених у своєму майбутньому людей; збільшення частки бідних прошарків населення в місті порівняно з селом, що створює соціальну і кримінальну напруженість і ґрунт для широкого поширення нових для України негативних явищ — наркоманії, організованої злочинності, проституції тощо; ріст безробіття, що може призвести до соціальних конфліктів, затримка виплати заробітної плати, зупинка підприємств тощо.

2. Деформованість структури української економіки, обумовленої такими факторами, як, відставання розвідки запасів корисних копалин від їхнього видобутку; низька конкурентоздатність продукції більшості вітчизняних підприємств; згортання виробництва в життєво важливих галузях обробної промисловості, насамперед у машинобудуванні; зниження результативності, руйнування технологічної єдності наукових досліджень і розробок, розпад сформованих наукових колективів і як наслідок підрив науково-технічного потенціалу України; завоювання іноземними фірмами внутрішнього ринку України по багатьох видах товарів народного споживання; придбання іноземними фірмами українських підприємств з метою витіснення вітчизняної продукції як із зовнішнього, так і з внутрішнього ринку; ріст зовнішнього боргу України і пов'язане з цим збільшення витрат бюджету на його погашення.

3. Зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів. Найважливішими факторами цієї загрози є такі: об'єктивно існуючі розходження на рівні соціально-економічного розвитку регіонів, наявність депресивних, кризових і відсталих в економічному плані районів на тлі структурних зрушень у промисловому виробництві, що супроводжується різким зменшенням частки обробних галузей; порушення виробничо-технологічних зв'язків між підприємствами окремих регіонів України; збільшення розриву в рівні виробництва національного доходу на душу населення між окремими регіонами України.

4. Криміналізація суспільства і господарської діяльності, викликана такими факторами: ріст безробіття, оскільки значна частина злочинів відбувається особами, що не мають постійного джерела доходу; зрощування частини чиновників державних органів з організованою злочинністю, можливість доступу кримінальних структур до управління певною частиною виробництва і до різних владних структур; ослаблення системи державного контролю, що призвело до розширення діяльності кримінальних структур на внутрішньому фінансовому ринку, у сфері приватизації, експортно-імпортних операцій і торгівлі.

Основними причинами, що викликають виникнення зазначених загроз, є нестійкість фінансового становища підприємств, несприятливий інвестиційний клімат, збереження інфляційних процесів, інші проблеми, пов'язані з фінансовою дестабілізацією в економіці.

Схожий перелік економічних загроз міститься й у Концепції національної безпеки [1]: "У сфері економіки загрози мають комплексний характер і обумовлені, насамперед, істотним скороченням внутрішнього валового продукту, зниженням інноваційної, інвестиційної активності і науково-технічного потенціалу, стагнацією аграрного сектора, розбалансуванням банківської системи, ростом зовнішнього і внутрішнього державного

боргу, тенденцією в імпортних поставках — продо-вольства і предметів споживання, включаючи предмети першої необхідності".

Таким чином, визначення поняття "економічна безпека" являє собою певну проблему, для вирішення якої існує два протилежних підходи. З одного боку, існує розширене тлумачення даного поняття, коли автори, намагаються включити в нього не тільки власне компоненти економічної безпеки, але і фактори та умови, що її забезпечують. На противагу цьому існує точка зору про необхідність визначити граничний перелік компонентів, що характеризують напрямки основних загроз економічній безпеці. Цей підхід виходить із розуміння безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів, економічних інтересів у даному випадку.

Очевидно, що соціальна складова економічної безпеки не є пріоритетною для багатьох дослідників, частина з яких зовсім її не згадують, а частина ставлять на останнє місце в списку складової економічної безпеки, вказуючи лише на соціальну диференціацію населення як на можливе джерело соціальних конфліктів.

Тим часом, метою соціальної держави, до яких зараховує себе й Україна, є добробут населення протягом усього життя, максимальне задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб членів суспільства, послідовне підвищення рівня життя населення, зниження соціальної нерівності, забезпечення загальної доступності основних матеріальних благ. Все це держава забезпечує через сильну соціальну політику. Економічний зріст при цьому не є кінцевою метою функціонування держави, а лише засобом забезпечення добробуту його громадян. Більше того, було неодноразово доведено, що відсутній прямиий зв'язок між економічним ростом і рівнем розвитку людського потенціалу. Пріоритетом у будь-якій державі повинно бути людське життя, що не є цінністю лише тому, що люди можуть виробляти матеріальні блага, якими б важливими вони не були.

У сучасному суспільстві повинен діяти принцип "держава для людини", що, зокрема, означає первинність інтересів людини над інтересами держави і пріоритет соціальних статей перед іншими.

В Україні, де спостерігається неухильне зниження приросту населення, мова йде про збереження і виживання суспільства в цілому, а не просто про захист економічного суверенітету країни. Соціальна складова економічної безпеки таким чином повинна бути пріоритетною і зводиться не тільки до забезпечення прийнят-ного рівня диференціації доходів.

В якості критеріїв і параметрів економічної безпеки пропонується враховувати наступні фактори.

1. Здатність економіки функціонувати в режимі розширеного відтворення. Це означає, що в країні повинні бути досить розвинуті галузі і виробництва, що мають життєво важливе значення для функціонування держави як у звичайних, так і в екстремальних умовах, здатні забезпечити процес відтворення, незалежно від зовнішнього впливу.

2. Прийнятний рівень життя населення і можливість його збереження. Не можна допустити виходу показників рівня бідності, майнової диференціації населення і безробіття за межі, максимально допустимі з позиції соціально-політичної стабільності суспільства.

3. Стійкість фінансової системи, обумовлена рівнем дефіциту бюджету, стабільністю цін, нормалізацією фінансових потоків і розрахункових відносин, стійкістю банківської системи і національної валюти.

4. Раціональна структура зовнішньої торгівлі, що забезпечує доступ вітчизняних товарів переробної промисловості на зовнішній ринок, максимально допустимий рівень внутрішніх потреб за рахунок імпорту, забезпечення пріоритету економічних відносин з країнами ближнього зарубіжжя. Збалансована зовнішньоекономічна політика, що передбачає як задоволення потреб внутрішнього ринку, так і захист вітчизняних виробників.

5. Підтримка наукового потенціалу країни і збереження провідних вітчизняних наукових шкіл, здатних забезпечити незалежність України на стратегічно важливих напрямках науково-технічного прогресу.

6. Збереження єдиного економічного простору і широких міжрегіональних економічних відносин, які забезпечують дотримання загальнодержавних інтересів, що виключають розвиток сепаратистських тенденцій, і функціонування єдиного загальноукраїнського ринку або інтегрованої системи регіональних ринків із врахуванням їхньої виробничої спеціалізації.

7. Створення економічних і правових умов, що виключають криміналізацію суспільства і всіх сфер господарської і фінансової діяльності, захоплення кримінальними структурами виробничих і фінансових інститутів, їхнє проникнення в різні структури влади.

8. Визначення і забезпечення необхідного державного регулювання економічних процесів, здатного гарантувати нормальне функціонування ринкової економіки, як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Найважливішим фактором забезпечення економічної безпеки, є моніторинг, інформаційно-аналітична система спостережень за динамікою показників безпеки економіки.

Однак моніторинг повинен вироблятися на основі аналізу конкретних кількісних значень індикаторів економічної безпеки.

Таким чином, повинні бути розроблені якісні і кількісні параметри (граничні значення), вихід за межі яких викликає загрозу економічної безпеки країни.

Для визначення індикаторів (граничних значень) рекомендується брати до уваги наступні фактори: динаміку і структуру валового внутрішнього продукту, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузеву і регіональну структуру господарства і динаміку окремих галузей, капітальні вкладення тощо; стан природно-ресурсного, виробничого і науково-технологічного потенціалу країни; здатність господарського механізму адаптуватися до мінливих внутрішніх і зовнішніх факторів (темпи інфляції, дефіцит державного бюджету, вплив зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти тощо); стан фінансово-бюджетної і кредитної систем; якість життя населення (рівень ВВП на душу населення), рівень безробіття і диференціації доходів, забезпеченість населення матеріальними благами і послугами, стан навколишнього середовища тощо.

На наш погляд, можна встановити кількісно вимірювані граничні значення індикаторів по кожному з пара-

метрів. Однак рішення цієї задачі може зіштовхнутися з багатьма методологічними труднощами і практичними перешкодами.

По-перше, з точки зору соціальної стійкості, при визначенні гранично критичного порога рекомендується враховувати не один, а кілька факторів, сукупність показників, тому що відхилення одного-двох соціальних параметрів від норми далеко не завжди точно характеризує ситуацію. По-друге, кожне суспільство індивідуальне, що змушує з великою обережністю використовувати уніфіковані показники розвитку. Критичні точки, не властиві одній країні, можуть бути допустимі в іншій. По-третє, методи збору і обробки соціологічної і статистичної інформації відрізняються в різних країнах, що іноді утруднює проведення порівняльного аналізу.

Слід зазначити, що на даному етапі не існує ані чіткої структури, економічної безпеки, ані ясних індикаторів і граничних значень. Це обумовлено почасти складністю і багатоаспектністю проблеми економічної безпеки, її новизною: в Україні даною проблемою стали займатися лише з початку 90-х років.

ВИСНОВКИ

Економічна безпека — складне, багатоаспектне і системне поняття, аналізувати яке варто на рівні особистість-суспільство-держава, саме в такий спосіб розставляючи пріоритети. Поняття економічної безпеки відноситься не тільки до державних інтересів, але і до інтересів окремої особистості і суспільства в цілому. Економічна безпека означає не тільки економічний суверенітет держави, можливість її незалежного розвитку, але і забезпечення гідних умов життя, можливості стійкого людського розвитку його громадян.

Дотепер економістами недооцінюється соціальна складова економічної безпеки, що найчастіше зводиться лише до диференціації доходів населення. На наш погляд, у соціально-орієнтованій ринковій економіці, "державі для людини", соціальна складова економічної безпеки є найважливішою, у зв'язку з чим повинен бути уточнений і доповнений перелік соціальних показників економічної безпеки.

Література:

1. Калько А.Д. Конструктивно-географічний аналіз мінерально-сировинної безпеки України: монографія / А.Д. Калько. — Рівне: Волинські обереги, 2011. — 327 с.

2. Богданова И.Я. Экономическая безопасность России: теория и практика / И.Я. Богданова. — М., 2001. — С. 21—22.

3. Паньков В. Экономическая безопасность: мировоззренческий и внутренний аспекты / В. Паньков. — М.: Внешнеэкономические святы, 1992. — Вып. 8. — С. 5—18.

4. Рубанов В. Безопасность — лозунги, теория и политическая практика / В. Рубанов. — М.: Свободная мысль, 1991. — № 17. — С. 31—41.

5. Ведута Е. Государственные экономические стратегии / Е. Ведута. — М.: Деловая книга, 1998. — С. 324—327.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2012 р.